

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Elsa Axelsson

Bevisvärderingsmodell för muntliga utsagor – rättsstridigt eller rättssäkert?

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Anders Sjögren

Termin: HT2021

Innehåll

SUMMARY	1	
SAMMANFATTNING	3	
FÖRKORTNINGAR	5	
1 INLEDNING	6	
1.1	Bakgrund	6
1.2	Syfte och frågeställningar	7
1.3	Avgränsningar	8
1.4	Metod och material	9
1.5	Forskningsläge	11
1.6	Disposition	12
2 ALLMÄNT OM DEN FRIA BEVISVÄRDERINGEN	13	
2.1	Bakgrund till den fria bevisvärderingen	13
2.2	Fyra hörnstenar i bevisvärdering	13
3 SÄRSKILT OM ERFARENHETSSATSER	17	
3.1	Vad är erfarenhetssatser?	17
3.2	Problematik kring erfarenhetssatser	18
4 SVÅRIGHETER VID BEVISVÄRDERING	20	
4.1	Bevisvärdering av muntliga utsagor	20
4.1.1	Allmänt om bevisvärdering av utsagor	20
4.1.2	HD och bevisvärdering	20
4.1.3	Trovärdighet och tillförlitlighet	21
4.2	Trovärdighet och tillförlitlighet i ljuset av erfarenhetssatser	22
4.2.1	Erfarenhetssatsers säkerhet	22
4.2.2	Den svåra trovärdighetsbedömningen	23
4.3	Schelins tankemodell för prövning av trovärdighet och tillförlitlighet	25
5 ANALYS OCH SAMMANFATTANDE SLUTSATS	27	
5.1	Föreligger ett behov av bevisvärderingsmodell för muntliga utsagor?	27
5.2	Problematisering av Schelins modell	30
5.3	Sammanfattande slutsats	32

Summary

The evaluation of evidence is free in Swedish law. A free evaluation of evidence means that the court is not governed by any legal rules which makes demands on a specific method or procedure while evaluating evidence. In the preparatory work there has only been established a few points of guidance, the rest is left to the legal practitioners to establish. When evaluating evidence, the judge uses *common knowledge theorems* (“allmänna erfarenhetssatser”). The common knowledge theorems are used to put evidence in a context since the judge while evaluating evidence is not referred to seek guidance in specific sources of law, like case law or legal literature. Common knowledge theorems constitute generalizations about how circumstances usually relate to each other. Since common knowledge theorems may constitute rules of nature as well as prejudices, the correctness and relevance vary. The applied common knowledge theorems can furthermore vary in terms of judges’ different experiences and perceptions.

When evaluating evidence such as oral statements there are several established common knowledge theorems on which a judge can base its assessment on. For an oral statement to be truthful it should be long, detailed, and coherent for example. There are however some difficulties associated with the application of these common knowledge theorems when evaluating oral statements. The difficulties are partly based on the fact that the scientific support varies when it comes to common knowledge theorems, partly because of the common knowledge theorems as generalizations which may lack applicability in various cases.

A major part of the assessment regarding oral statements is based on the *credibility* and *reliability* of the person heard. The two words with its assessments must be kept separate since they relate to different factors which should not be commingled. According to a study presented by

Christianson and Ehrenkrona there are no homogeneous comprehension among jurists about the specific meaning of the two concepts credibility and reliability. Furthermore, it is fairly common that the credibility assessment unduly affects the reliability assessment, as well as equating high credibility with high reliability. Therefore, this thesis intends to investigate whether a model for the evaluation process of oral statements can counteract the aforementioned phenomena. The investigation is primary based on a model presented by Schelin which aims to structure the evaluation process of oral statements.

In the analysis it is established that a model for evaluating evidence in terms of oral statements may reduce the risk of an assessment too discretionary and generalized. A model where the court must distinguish between on the one hand the assessment of the credibility, and on the other hand the assessment of the reliability, will prohibit mentioned circular reasoning. However, a model which also regulates common knowledge theorems seems to be too far-reaching in the light of the principle of a free evaluation. Thus, a model for the evaluation process of oral statements would, on the one hand, probably increase legal certainty in some respects, while a model on the other hand might be too incompatible with the principle of a free evaluation of evidence.

Sammanfattning

I svensk rätt råder fri bevisvärdering. Med fri bevisvärdering menas att domstolen inte är bunden av legala regler om viss metod eller visst tillvägagångssätt när denne värderar bevis. Endast ett fåtal hållpunkter till ledning för domstolen har satts upp i förarbeten, resten lämnas till rättstillämparen att fastställa. Vid bevisvärderingen använder sig domaren av allmänna erfarenhetssatser för att sätta bevisningen i en kontext, i stället för att leta svar i rättskällor som praxis och doktrin. Erfarenhetssatser utgör en generalisering beträffande hur omständigheter vanligen förhåller sig till varandra. Då erfarenhetssatser kan utgöra allt från en naturlag till en fördom kan dess korrekthet och relevans således variera. Vilka erfarenhetssatser som tillämpas kan vidare variera sett till domares olika erfarenheter och föreställningar.

Vid bevisvärdering av muntlig utsaga finns en rad etablerade erfarenhetssatser som en domare kan stödja sin bedömning på – exempelvis att en utsaga ska vara lång, detaljrik och sammanhängande för att utsagan ska bedömas som sanningsenlig. Det finns emellertid en viss problematik förenad med tillämpning av dessa etablerade erfarenhetssatser vid bevisvärdering av muntlig utsaga. Problematiken ligger dels i att erfarenhetssatsernas vetenskapliga stöd varierar, dels i det faktum att erfarenhetssatser endast utgör generaliseringar vilka kan sakna tillämplighet i flertalet fall.

En stor del av bedömningen vad avser muntlig utsaga tar avstamp i den hördes trovärdighet och tillförlitlighet. Begreppen ska hållas isär då de tar sikte på skilda faktorer vilka inte ska sammanblandas. Enligt en studie presenterad av Christianson och Ehrenkrona råder emellertid ingen enhetlig uppfattning kring vad begreppen konkret tar sikte på. Vidare är det tämligen vanligt att trovärdighetsbedömningen otillbörligt spiller över på tillförlitlighetsbedömningen, eller att likhetstecken sätts mellan hög

trovärdighet och hög tillförlitlighet. Uppsatsen ämnar därför undersöka huruvida en modell för bevisvärdering av muntlig utsaga kan motverka nyss nämnda fenomen. Avstamp tas i den av Schelin presenterade modellen vilken har till syfte att strukturera bevisvärdering vad avser muntlig utsaga.

Av analysen framgår att en modell för bevisvärdering av muntlig utsaga kan minska risken för en alltför skönsmässig och generaliserad bedömning. Ett cirkelresonemang där domstolen anser att hög trovärdighet även indikerar hög tillförlitlighet omöjliggörs genom en modell där de två bedömningar hålls isär. Problematiken kring erfarenhetsatsers säkerhet och riskerna förenade med tillämpning av dessa kvarstår emellertid då det får anses alltför långtgående att även reglera när och hur dessa ska tillämpas. Detta mot bakgrund av principen om en fri bevisvärdering. Således hade en modell för bevisprövning av muntlig utsaga å ena sidan sannolikt ökat rättssäkerheten i vissa avseenden, samtidigt som en modell å andra sidan möjligen är alltför oförenligt med principen om en fri bevisvärdering.

Förkortningar

HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv
RB	Rättegångsbalk (1942:470)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Hur bevisvärdering bör gå till är något som onekligen är omdiskuterat. Olika teorier har framtagits med målet att skapa ordning i processrätten. Brottmål präglas i stor utsträckning av värdering av utsagor som lämnas inför domstolen. Utsagor tillmäts ofta stor betydelse såväl ensamt som i förhållande till annan bevisning.¹ I praktiken innebär detta att domarens värdering av utsagorna tämligen ofta kan bli avgörande för utfallet i målet. Således kan små nyansskillnader och detaljer få enorm betydelse för den enskilde.² Att skapa harmoni och hållpunkter i bevisvärderingen är av förklarliga skäl eftersträvansvärt, åtminstone i teorin. Att minska risken för godtyckligt dömande är självfallet även det något önskvärt men tycks ändå inte resultera i några fasta regler för bevisvärderingen. Förklaringen torde ligga i att det är alltför svårt att fastställa sådana regler vilka ska gälla i samtliga mål eftersom det i verkligheten råder stor mångfacettering och komplexitet.³

I jämförelse med många andra bestämmelser i rättegångsbalken är regleringen kring domarens bevisvärdering fåordig. Förklaringen torde bero på att bevisvärderingen i svensk rätt är just *fri* och att det därmed får anses motsägelsefullt att ge alltför detaljerade anvisningar om metod för värderingen.⁴ HD uttalande i det uppmärksammade *Balkongmålet* att det inte är möjligt att ange en modell för bevisvärdering som kan tillämpas i alla olika typer av mål.⁵ I doktrin ter sig uppfattningen om

¹ Roberth Nordh, *Bevisrätt C: Bevisvärdering* (2013) s. 107.

² Lars Holmgård, *Bevisning i brottmål* (2019) s. 182.

³ Fitger m. fl., *Rättegångsbalk* (version 91, JUNO), kommentaren till 35 kap. 1 §.

⁴ Nordh s. 38 f.

⁵ NJA 2015 s. 702 p. 21.

bevisvärderingsmodell något annorlunda. Där framhålls att någon form av bevisvärderingsmodell kan säkra en mer rättssäker bedömning där oönskad subjektivitet och potentiella felkällor minskas.⁶

Lena Schelin presenterar en tankemodell för hur hon menar att rätten bör tänka när denne står inför att bevisvärdera den hördes trovärdighet och tillförlitlighet.⁷ Tankemodellen är ett försök att göra denna värdering mer objektiv och undvika felkällan att trovärdighetsbedömningen spiller över på tillförlitlighetsbedömningen. Schelins modell belyses mot bakgrund av att jag finner ett behov av en större diskussion huruvida någon form av modell för bevisvärdering ändå kan gagna rättssäkerheten och minska riskerna för en alltför subjektiv bevisvärdering. Schelins tankemodell kommer därför att problematiseras och analyseras i syfte att utreda huruvida denna kan vara en användbar bevisvärderingsmodell vad avser muntliga utsagor.

Den fåordiga regleringen tillsammans med HD:s uttalande att en generell modell för bevisvärdering inte är genomförbart menar jag till viss del kan vara att förringa det godtycke som bevisvärderingen kan präglas av. En oreglerad bevisvärdering kan emellertid öppna upp för en rad risker vilka domaren har att undvika. Uppsatsen tar därför sikte på att belysa eventuella felkällor och fallgropar i subjektivitetens sfär, främst i förhållande till bevisvärdering av muntliga utsagor, samt utreda huruvida en bevisvärderingsmodell för utsagor kan hämma detta.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att utröna vilka svårigheter som är förenade med domarens bevisvärdering, särskilt vilka felkällor som kan uppstå mot bakgrund av bevisvärderingens subjektiva inslag vid bevisvärdering av

⁶ Jfr t.ex. Lena Schelin, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål* (2007) s. 182 f.; Sven Å Christanson & Marika Ehrenkrona, *Psykologi och bevisvärdering* (2011) s. 243 ff.; Per Olof Ekelöf, Henrik Edelstam & Lars Heuman, *Rättegång H* (2009) s. 160 f.

⁷ Schelin s. 241 f.

muntliga utsagor. Avstamp kommer huvudsakligen att tas i domarens tillämpning av erfarenhetssatser. Vidare ska undersökas huruvida det föreligger ett behov av en modell för bevisvärdering med syfte att minska oönskad subjektivitet vid bevisvärdering av utsagor. Den av Schelin presenterade tankemodellen för bevisvärdering av muntlig utsaga kommer då särskilt att analyseras. För att uppfylla syftet ska följande frågeställningar besvaras:

- Vad är erfarenhetssatser, hur används de och vilka risker är förenade med tillämpningen av erfarenhetssatser?
- Vilka risker är förenade med bevisvärdering av muntlig utsaga, särskilt vad avser trovärdighetsbedömningen, vid tillämpning av erfarenhetssatser? Kan en bevisvärderingsmodell för muntlig utsaga göra bedömningen mer rättssäker?

1.3 Avgränsningar

En rad ställningstaganden vad gäller omfång har varit nödvändiga för att uppsatsen ska hållas inom angivna gränser och underlätta för fördjupning i ämnet. Uppsatsen ämnar inte ta sikte på samtliga erfarenhetssatser av relevans vid bevisvärdering, utan i stället kommer erfarenhetssatser generellt att problematiseras i förhållande till utsagevärdering. Några få konkreta erfarenhetssatser kommer emellertid att lyftas i syfte att exemplifiera problematiken kring dess säkerhet och relevans. Avsnittet ämnar främst att beskriva användningen och riskerna förenade med erfarenhetssatser för att på så sätt få en bredare förståelse för bevisvärdering av utsagor.

Vidare saknar uppsatsen utrymme för att belysa de metoder – bland annat värdeметoden, temametoden och hypotesmetoden - som framtagits i doktrin. Dessa metoder riktar in sig på att beskriva hur rätten bör bevispröva som helhet, och inte specifikt bevisvärdering av utsagor. Således tar nyss nämnda metoder inte sikte på själva *värderingen* av bevis av muntliga

utsagor då fokus i stället ligger på hur bevis ska *prövas* vilket uppsatsen inte primärt ämnar undersöka.

I uppsatsen presenteras en tankemodell för bevisvärdering utarbetad av Lena Schelin. Tankemodellen är endast en del av en större modell vilken tar sikte på områden och problem som faller utanför denna uppsats tillämpningsområde. Således avgränsas användningen av modellen till endast det avsnitt vilket berör uppstrukturering av trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningen för att möjliggöra fördjupning.

Vidare saknar uppsatsen utrymme att granska domstolens praxis på bevisvärderingens område i form av en rättsfallsanalys. Som uppsatsen kommer att belysa ger domskälen sällan en fullständig bild av hur domstolen har resonerat vad gäller bevisvärdering av utsagor. Uppsatsen kommer därmed i en analytisk anda problematisera bevisvärdering av utsagor i ljuset av den doktrin som finns på området.

1.4 Metod och material

Uppsatsen bygger på en rättsdogmatisk metod. Rättsdogmatik är en metod vilken kan användas för att kritisera rättsläget och föreslå förändringar.⁸ Vedertagna rättskällor som lagstiftning, lagförarbeten och juridisk litteratur används i enlighet med vald metod. Mot bakgrund av att uppsatsen tar sikte på att problematisera den fria bevisvärderingen och samtidigt utreda huruvida en modell hade minskat risken för subjektiva och skönsmässiga bedömningar framstår en rättsdogmatisk metod som lämplig.⁹ Problematiseringen tar bland annat avstamp i en av Schelin utarbetad teoretisk tankemodell för bevisvärdering av muntlig utsaga. Tankemodellen

⁸ Maria Nääv & Mauro Zamboni, *Juridisk metodlära* (2018) s. 24.

⁹ Claes Sandgren, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: Ämne, material, metod, argumentation och språk* (2021) s. 51.

kommer att analyseras i förhållande till gällande rätt och dess förenlighet med grundläggande bevisvärderingsprinciper.

Primärt ämnar uppsatsen att belysa juridisk doktrin då bevisvärderingens område präglas av såväl fåordig lagreglering som lagförarbeten. Visserligen saknar juridisk doktrin självständig auktoritet men när den tillämpas tillsammans med andra rättskällor, som lagar och prejudikat, ökar doktrinen de övriga rättskällornas demokratiska legitimitet.¹⁰

Uppsatsen har utöver sin rättsdogmatiska karaktär även vissa inslag av rättsanalytisk metod. Till skillnad från rättsdogmatiken är rättsanalytisk metod något friare då den primärt ämnar analysera rätten, utöver att fastställa gällande rätt. Således kan en rättsanalytisk metod resultera i fler än en legitim lösning. Då den rättsanalytiska metoden ger ett större utrymme för författarens värderingar, jämfört med vid en strikt rättsdogmatisk metod, förefaller det lämpligt att mot bakgrund av uppsatsens frågeställningar att tillämpa båda metoderna.¹¹

Det material som använts i syfte att redogöra för bevisvärdering och dess tillhörande frågor är i synnerhet förarbeten till 35 kap. 1 § RB samt rättsvetenskaplig doktrin. Med doktrin avses en kategori av rättsvetenskapliga framställningar av inflytelserik art.¹² Då bevisvärderingen är fri saknas källor i form av omfattande lagar och förarbeten vilka reglerar bevisvärderingen. Förarbeten ger endast vissa generella hållpunkter för bevisvärderingens tillvägagångssätt, utöver att stadga att bevisvärderingen är fri, och dessa används och analyseras i ljuset av rättsvetenskaplig doktrin för att ge en mer nyanserad bild av rättsläget.

Då doktrin utgör en stor del av uppsatsens material och informationskälla har i synnerhet ledande aktörer på bevisvärderingens område framhävts i

¹⁰ Nääv & Zamboni s. 27 & s. 36.

¹¹ Sandgren s. 53 f.

¹² Elsa Trolle Önnefors & Henrik Wenander, *Att skriva rätt: God råd för att skriva uppsats i juridik* (2016) s. 53.

syfte att presentera en god grund att stå på mot vilken en välmotiverad slutsats kan presenteras. Bland dessa kan nämnas professor Bengt Lindell, doktorand Lena Schelin, professor Christian Diesen, lagman Lars Holmgård samt domare och docent Roberth Nordh. Deras verk har aktivt påverkat bevisrättens utveckling och hänvisas till sinsemellan. Lena Schelins verk *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, en omarbetad version av hennes doktorsavhandling, har en tvärvetenskaplig dimension där beteendevetenskaplig forskning relevant för juridiken sätts i ett rättsligt sammanhang. Schelin presenterar en tankemodell för hur domstolen bör resonera vid bevisvärdering av muntlig utsaga. Modellen kommer i ljuset av övrig presenterade juridisk litteratur analyseras för att utreda huruvida denna hade kunnat utgöra en för domstolen relevant bevisvärderingsmodell för muntlig utsaga.

1.5 Forskningsläge

Flertalet författare är aktiva på bevisvärderingens område. Christian Diesen, professor i processrätt vid Stockholms universitet, har skrivit flertalet verk om bevisvärdering. Vad gäller specifikt bevisvärdering av utsagor är Diesen av uppfattningen att domstolarnas vetenskaplighet är ifrågasättbar vad avser de olika kriterierna vid utsageanalys.¹³

I likhet med Diesens ståndpunkt intar även Lena Schelin en kritisk ställning gentemot hur dagens bevisvärdering av muntliga utsagor tenderar att vara. Schelins doktorsavhandling berör just bevisvärdering av utsagor i brottmål. Schelin är av uppfattningen att flertalet av de vedertagna erfarenhetssatser som tillämpas vid bevisvärdering av muntlig utsaga saknar stöd i forskning, eller i vart fall erhåller lågt stöd.¹⁴

¹³ Christian Diesen, *Bevisprövning i brottmål* (2015) s. 273 ff.

¹⁴ Schelin s. 209.

Vad avser forskning gällande trovärdighet och tillförlitlighet har Sven Å Christianson och Marika Ehrenkrona genomfört en studie vilken ämnar undersöka hur människor inom rättsväsendet ser på dessa två begrepp.¹⁵ Denna studie, tillsammans med övrig juridisk litteratur som uppsatsen presenterar, kommer ligga till grund för att utreda huruvida det föreligger ett behov för en bevisvärderingsmodell för muntlig utsaga.

1.6 Disposition

Uppsatsen är uppdelad i fem kapitel. Efter inledningskapitlet redogörs för bevisvärdering i svensk rätt, samt vilka hållpunkter som satts upp i förarbeten och hur dessa tolkas i doktrin. I kapitel tre och fyra berörs uppsatsens specifika områden erfarenhetssatser och bevisvärdering av muntlig utsaga med särskild inriktning på trovärdighet- och tillförlitlighetsbedömningen. Uppsatsen avslutas med det femte kapitlet där analysen tar form. Analysen sker i ljuset av det som förekommit i tidigare kapitlet och mot bakgrund av uppsatsens syfte och frågeställningar. Till sist presenteras en sammanfattande slutsats vilken ämnar belysa det viktigaste som framkommit i analysdelen.

¹⁵ Christianson & Ehrenkrona s. 30 ff.

2 Allmänt om den fria bevisvärderingen

2.1 Bakgrund till den fria bevisvärderingen

Bevisprövning är det domstolen ägnar sig åt när de ska bedöma bevisningen i ett mål. Ett steg i bevisprövningen är domstolens bevisvärdering.

Bevisvärderingen i svensk rätt stadgas i 35 kap. 1 § RB som anger att rätten efter en samvetsgrann prövning ska pröva allt som förekommit, avgöra vad i målet är bevisat. Svensk lag kräver inte att domaren brukar en viss metod eller använder en viss typ av regler när denne ägnar sig åt bevisvärdering. I stället är bevisvärderingen *fri*. Det är endast i vissa hänseenden en domstol är bunden av legala regler om hur bevis ska värderas.¹⁶

Vid införandet av den fria bevisvärderingen övergavs den tidigare legala bevisteorin. Denna förra teori bygger till skillnad från en fri bevisvärdering på uppställandet av regler. Reglerna begränsar den bevisning som får frambringas i målet och reglerar såväl sanning som hur domaren i allmänhet ska bedöma innehållet i den bevisning som lagts fram.¹⁷

2.2 Fyra hörnstenar i bevisvärdering

Domarens frihet att värdera bevisen är emellertid begränsad och relativ i viss mening. Stadgandet i 35 kap. 1 § RB är i många hänseenden likt en generalklausul. Utläsnas kan att allt som i målet förekommit ska beaktas vid bevisvärdering. Det framgår således inte hur dessa bevis ska värderas.¹⁸

¹⁶ Nordh s. 11.

¹⁷ SOU 1926:32 s. 24.

¹⁸ Bengt Lindell, *Sakfrågor och rättsfrågor* (1987) s. 96.

Förarbeten är fåordiga vad gäller bevisprövning och stadgar endast ett fåtal vägledande principer vilka domaren har att rätta sig efter.¹⁹ Heuman lyfter att en alltför detaljerad redogörelse i förarbeten om hur bevis ska värderas sannolikt inte hade gått hand i hand med principen om att bevisvärderingen är just fri.²⁰

De vägledande riktlinjerna som ställs upp i förarbeten kan sägas bestå av fyra hörnstenar.²¹ Först och främst får avgörandet inte grundas på en rent subjektiv bedömning av bevisens värde. Domarens övertygelse får således inte grundas på dennes egen tyckande, utan ska grundas på objektiva skäl som kan godtas av andra förståndiga människor.²² Den tämligen knapphändig presentation av metod för fri bevisvärdering som framhålls i lag och förarbeten ger ett stort utrymme för rättstillämparna att utforma metoden för fri bevisvärdering. Detta ska emellertid inte förstås som att bevisvärderingen ska präglas av domarens godtycke och skön. Grundpelarna i svensk rätt som att lika fall ska behandlas lika och att ingen oskyldig ska fällas för brott kvarstår. Av detta följer att bevisvärderingen inte får grunda sig på domarens subjektiva uppfattning.²³

Den andra hörnstenen består i att domstolen ska göra en analys av de enskilda bevisen. Motsatsvis är det således inte tillåtet att domaren grundar avgörandet på helhetsintrycket av det material som framkommit.²⁴ Då bedömningen även i enkla mål med relativt lite bevismaterial tenderar att vara komplex finns en risk att domaren ser till helheten. På så vis förenklar domaren beslutsfattande medan de enskilda bevisen inte erforderligt undersöks. Totalintrycket kan i dessa fall att skymma de enskilda bevisens svagheter och styrkor vilket riskerar att resultera i en felaktig slutsats.²⁵

¹⁹ Schelin s. 22.

²⁰ Lars Heuman, *Processrättsliga uppsatser* (1986) s. 97.

²¹ Nordh s. 39.

²² SOU 1938:44 s. 378.

²³ Schelin s. 23.

²⁴ SOU 1938:44 s. 378; jfr även NJA 2015 s. 702 p. 22.

²⁵ Nordh s. 40; se även Schelin s. 231 f.

Den tredje hörnstenen tar fasta på domstolens redovisningsplikt. Här avses primärt de domskäl som presenteras i domen.²⁶ Det som ligger till grund för en dom ska redovisas i domskälen, så även vad som ligger till grund för utgången vad gäller bevisfrågorna. Att öppet redogöra för domarens resonemang och övervägande i de olika leden av bevisvärdering synliggör även brister och styrkor i dessa. Att enbart redogöra för om den tilltalade är skyldig eller inte är således inte tillräckligt. Dock är det i praktiken orimligt att kräva att en domare ska redogöra för samtliga aspekter som påverkat bedömningen av bevisningen.²⁷ Domskälens syfte är främst att skapa en grundläggande förståelse för domslutet och rättfärdiga utgången.²⁸ Trots att det, som tidigare konstaterat, inte uppställts några krav på metod vad gäller bevisvärdering är domskälen viktiga på så sätt att de ger en bild av hur domaren resonerar i sin bevisvärdering.²⁹

Med avstamp i det faktum att det för domaren förefaller orimligt att redogöra för samtliga aspekter som påverkat bedömningen av bevisningen lämnas knapphändigt utrymme för analys och kritik mot domarens tillvägagångssätt vid bevisvärderingen. Att utröna vilka erfarenhetssatser som tillämpats eller vilka andra aspekter som spelat in i bedömningen för att finna om bevisningen är tillräckligt stark kan vara svårt.³⁰

Den fjärde och sista hörnstenen stadgar att domstolen är bunden och begränsad till det material som förekommit vid förhandlingen. Annorlunda uttryckt får domaren inte på annat sätt skaffa sig kunskap om relevanta omständigheter.³¹ Det är emellertid tillåtet för domstolen att ta hänsyn till omständigheter som är allmänt veterliga eller erfarenheter som är honom kända.³² Det sistnämnda ska dock inte förstås som att alla erfarenhetssatser

²⁶ SOU 1938:44 s. 378.

²⁷ Nordh s. 41.

²⁸ Christian Dahlman, *Beviskraft* (2018) s. 22.

²⁹ Fitger m.fl., *Rättegångsbalk* (Version 91, JUNO) kommentaren till 35 kap. 1 §.

³⁰ *Ibid.*

³¹ SOU 1938:44 s. 378.

³² 35 kap. 2 § RB.

är fritt för domaren att ta hänsyn till. När dennes erfarenhetsatser går utöver vad som är allmänt veterligt ska domaren inte lita på sin egen sakkunskap.³³

³³ SOU 1938:44 s. 378.

3 Särskilt om erfarenhetssatser

3.1 Vad är erfarenhetssatser?

Erfarenhetssatser utgör ett centralt begrepp inom bevisvärdering. Vid rättens bevisvärdering utgår domaren ofta från erfarenhetssatser.³⁴ Till skillnad från många andra delar av domarens rättstillämpning ska domaren vid bevisvärdering som regel inte leta stöd i rättskällor som doktrin och praxis. I stället ska domaren söka svar i erfarenhetssatser.³⁵ Begreppet framhålls särskilt i förarbeten till 35 kap. 1 § RB där det stadgas att ”detta hindrar icke, att han tager hänsyn till ... erfarenhetssatser, som äro kända för honom”.³⁶ Någon definition av vad en erfarenhetssats är saknas däremot i förarbeten. I doktrin förklaras ofta erfarenhetssatser som något som kan liknas vid en brygga mellan bevisfaktum och bevistema, där bevisfaktumet genom en erfarenhetssats kan ge stöd för bevistemats existens.³⁷

Erfarenhetssatser kan delas in i kategorier, varav allmänna och notoriska utgör två av dessa kategorier.³⁸ Distinktionen dem emellan kan te sig problematisk. Med notoriska fakta avses sådant för vilket bevis inte krävs. Det ska då röra sig om allmänna kunskaper eller erfarenhetssatser. När något inte är allmänt veterligt krävs det således bevis.³⁹ Med allmänna erfarenhetssatser avses sådant som grundas på allmän kunskap, livserfarenhet och föreställningar om relevanta samband.⁴⁰

Erfarenhetssatser består av generella satser grundade på induktion.⁴¹ Med induktion åsyftas att man från iakttagelser av enskilda fall bildar något

³⁴ Lindell s. 214; jfr även Holmgård s. 147.

³⁵ Lindell s. 100.

³⁶ SOU 1938:44 s. 378.

³⁷ Lindell s. 103; se även Holmgård s. 147.

³⁸ Ekelöf, Edelstam & Heuman, s. 281.

³⁹ Holmgård s. 144 ff.

⁴⁰ Christianson & Ehrenkrona s. 14 f.

⁴¹ Lindell s. 259.

liknar en allmän regel. Om faktum A brukar leda till faktum B görs en generalisering att A och B brukar följas åt. Erfarenhetssatser bygger således på empirisk kunskap om verkligheten.⁴² Generaliseringen ger uttryck för en erfarenhetssats vilken kan utgöra allt från en naturlag till en fördom.⁴³ En erfarenhetssats talar således endast om hur något *vanligen* är, och ska inte förstås som något som talar om hur det ter sig i det enskilda fallet.⁴⁴

I förarbeten till rättegångsbalken framhålls att domaren vid bevisvärdering är fri att ta hänsyn till erfarenhetssatser som är allmänt veterliga.⁴⁵

Erfarenhetssatserna används primärt för att fastslå ett samband mellan två olika företeelser och används som en referens till verkligheten.

Referensramen i bevisvärdering ska således utgöras av domarens objektiva, inte subjektiva, erfarenheter. Trots det faktum att olika domare har olika erfarenheter, kunskaper och uppfattningar om sin omgivning torde det ändå anses grundläggande med en förhållandevis gemensam referensram bland domare menar Diesen.⁴⁶

3.2 Problematik kring erfarenhetssatser

Det finns emellertid en viss problematik kring just erfarenhetssatser.

Huruvida en domare får, och i så fall i vilken mån, använda sig av sitt privata vetande som ter sig okänt för övriga i rättssalen är en omdiskuterad fråga.⁴⁷

Vilka erfarenhetssatser domaren lutar sig mot och säkerheten i dessa spelar således en viktig roll för om en gärningsbeskrivning ska anses styrkt eller inte. Det förefaller därmed naturligt, menar Diesen och Björkman, att poängtera vikten av att erfarenhetssatserna präglas av någorlunda hög

⁴² Christian Diesen & Johanna Björkman, *Bevis [I]* (1997) s. 22.

⁴³ Lindell s. 214.

⁴⁴ Schelin s. 50.

⁴⁵ SOU 1938:444.

⁴⁶ Diesen (2015) s. 53 f.

⁴⁷ Per Olof Bolding, *Går det att bevisa?* (1989) s. 66.

säkerhet. Slutsatsernas säkerhet angående ett gärningspåstående påverkas av hur relevanta, korrekta och omfattande de tillämpade erfarenhetssatserna är. När domaren ställs inför komplexa bedömningar ökar risken för felslut och icke önskvärda subjektiva faktorer. Vad gäller bedömningar av det mänskliga beteendet torde risken förefalla särskilt stor menar Diesen och Björkman.⁴⁸

Erfarenhetssatser grundas inte sällan på livserfarenhet och allmänbildning. Beroende på vem som dömer i målet kan bevisvärderingen slå olika. Diesen och Björkman menar att parametrar som domarens ålder, erfarenheter och värderingar kan resultera i tillämpning av olika erfarenhetssatser domare emellan.⁴⁹ Ett sätt att hantera den problematik som är förenad med erfarenhetssatser och dess subjektiva inslag i bedömningen menar Lindell är att uppmärksamma riskerna samt förhålla sig kritisk till de erfarenhetssatser som materialet i målet aktualiserar.⁵⁰

Det råder emellertid inte full konsensus i doktrin vad gäller acceptansen av subjektiva inslag i bevisvärderingen. En som intar ett mer positivt förhållningssätt till bevisvärderingens subjektiva element är Mellqvist. Han menar att rättstillämparen borde ges större utrymme och att den mänskliga faktorn inte alltid ska ses synonym med opålitlighet och godtycke. I stället menar Mellqvist att domaren vid sin rättstillämpning ska använda hela sin kapacitet som människa i form av sina egenskaper och känslor.⁵¹

⁴⁸ Diesen & Björkman (1997) s. 22 f.

⁴⁹ Ibid. s. 23; jfr även Bolding, SvJT 1953, s. 305 f.

⁵⁰ Lindell s. 223.

⁵¹ Mellqvist, SvJT 2013, s. 495 f.

4 Svårigheter vid bevisvärdering

4.1 Bevisvärdering av muntliga utsagor

4.1.1 Allmänt om bevisvärdering av utsagor

Muntlig bevisning är en av de vanligaste bevisformerna i en rättegång.⁵² Detta betyder emellertid inte att bedömningen för den sakens skull är enkel. Tvärtom innebär bevisvärdering av muntliga utsagor i många fall svårigheter med hänvisning till att utsagors fallgropar och ihålligheter behöver granskas och upptäckas. Det krävs att domstolen kritiskt granskar utsagorna och till hjälp för detta torde krävas användning av psykologiska kunskaper och livserfarenheter.⁵³

4.1.2 HD och bevisvärdering

Med avstamp i att bevisvärderingen är fri finns det få uppställda regler som reglerar hur bevis ska värderas. Visserligen har HD som prejudikatbildande instans en viktig roll i att bana väg för underinstanserna vad gäller områden där lagstiftningen är tunn, men vad gäller just bevisvärdering agerar HD med viss försiktighet. Det förefaller oförenligt med principen om en fri bevisvärderingen att HD anger alltför omfattande och detaljerade anvisningar för hur bevisvärdering av utsagor ska gå till. Nordh framhåller att när HD väl gjort uttalanden i sina domskäl vad gäller bevisvärdering ska detta bemötas med viss försiktighet, i vart fall i prejudikathänseende.⁵⁴

⁵² Nordh s. 107.

⁵³ Fitger m.fl., Rättegångsbalk (Version 91, JUNO) kommentaren till 35 kap. 1 §.

⁵⁴ Nordh s. 107 f.; jfr även Ekelöf, Edelstam & Heuman s. 173.

Rättsfallen där HD explicit redogör för exempelvis bevisvärdering av muntlig utsaga är i mångt och mycket knutet till de specifika omständigheterna i fallet och en generell tillämpning torde därmed vara förenad med flertalet potentiella felslut.⁵⁵

4.1.3 Trovärdighet och tillförlitlighet

Vad gäller bevisvärdering av utsagor är de två begreppen trovärdighet och tillförlitlighet centrala. Dess närmare innebörd och distinktionen dem emellan råder det dock viss osäkerhet kring. Termerna kan förekomma såväl synonymt som åtskilt och en enhetlig uppfattning verkar saknas.⁵⁶

Uppsatsen saknar utrymme för att vidare redogöra för problematiken kring begreppsförvirringen och i stället kommer det i det följande redogöras för en av de vanligaste distinktionerna begreppen emellan.

Trovärdighet tar sikte på den hördes person medan tillförlitligheten är kopplad till innehållet i den hördes berättelse. Vid en trovärdighetsbedömning ska domstolen se till berättelsens och berättandets subjektiva intryck av sanning. Flertalet parametrar påverkar denna bedömning, så som domarens erfarenheter och värderingar sedan tidigare. Vad gäller bedömningen av en utsagas tillförlitlighet åsyftas vilket bevisvärde utsagan ska tillmätas sett till dess hållfasthet i förhållande till andra utsagor och den fakta som utsagan har ställts emot. Sutorius menar att det är nödvändigt att prövning sker båda av utsagans trovärdighet och tillförlitlighet. Domaren ska således inte nöja sig med att konstatera att personen upplevs trovärdig.⁵⁷ När det sker en separat prövning av trovärdigheten och tillförlitligheten minskar även risken för att den ena bedömningen otillbörligt smittar av på den andra. En person kan å ena sidan

⁵⁵ Fitger m.fl., Rättegångsbalk (Version 91, JUNO) kommentaren till 35 kap. 1 §.

⁵⁶ Nordh s. 108.

⁵⁷ Helena Sutorius, *Bevisprövning vid sexualbrott* (2014) s. 117 f.

tillmätas hög trovärdighet medan tillförlitligheten i dennes utsaga å andra sidan bedöms låg, och vice versa.⁵⁸

4.2 Trovärdighet och tillförlitlighet i ljuset av erfarenhetssatser

4.2.1 Erfarenhetssatsers säkerhet

En erfarenhetssats säkerhet varierar. Enbart på grundval av att en erfarenhetssats vanligtvis stämmer kan slutsatsen inte dras att denna alltid är tillämplig. Problematiken kring erfarenhetssatsers tillämplighet är något som lyfts i doktrin. Lindell menar att en erfarenhetssats är allmän till sin natur vilket gör att den i flertalet fall kan sakna tillämplighet.⁵⁹

Holmgård är inne på samma spår som Lindell och belyser problematiken genom ett exempel om erfarenhetssatser i förhållande till bevisvärdering av muntliga utsagor.⁶⁰ En etablerad erfarenhetssats vid bevisvärdering av utsagor är att berättelsen ska vara *detaljerad*. Holmgård menar att det finns en rad felkällor att hamna i om domaren utgår från att så alltid är fallet. En odetaljerad utsaga menar Holmgård inte behöver betyda att den hörde far med osanning då detta kan ha sin förklaring i bristfälligt minne på grund av faktorer som berusning, chock eller att den hörde tror att detaljerna är oviktiga.⁶¹

Christianson och Ehrenkrona ställer sig kritiska till domstolens tillämpning av erfarenhetssatser. De menar att väsentlig psykologisk forskning vilken kan gagna rättssäkerheten vid bevisvärderingen av utsagor inte används. Erfarenhetssatserna som tillämpas är i stora drag snarare tumregler av enkel karaktär vilka saknar stöd i vetenskap.⁶²

⁵⁸ Nordh s. 108; se även Schelin s. 241.

⁵⁹ Lindell s. 219.

⁶⁰ Holmgård s. 148.

⁶¹ Ibid, samt s. 210 ff.

⁶² Christianson & Ehrenkrona s. 28.

4.2.2 Den svåra trovärdighetsbedömningen

Vad gäller trovärdighetsbedömningen finns en rad olika problem och svårigheter att belysa. Bedömningar riskerar att präglas av oönskad subjektivitet i flertalet avseenden vilket Nordh problematiserar.

Inledningsvis konstaterar han att det generellt sett är problematiskt att utifrån enbart iakttagelsen av en person vid ett förhör bilda sig en fullständig bild av den hördes trovärdighet. Det finns en risk för att låta subjektiva felkällor, gränsande mot fördomar, tillmätas betydelse. Vidare finns en risk för att stereotypa föreställningar, utan stöd i vetenskap eller erfarenheter, inverkar på trovärdighetsbedömningen. De bakgrundsfakta som rätten delges, exempelvis den hördes utbildning, sociala och kulturella bakgrund, språk och uppträdande är inte tillräckligt för att dra några säkra slutsatser vad gäller personens trovärdighet.⁶³

Ändock är det vid bevisvärdering nödvändigt att hänsyn tas till relevanta erfarenhetssatser. Understrykas bör att erfarenhetssatsen dock endast fungerar som en referens, mot vilken det enskilda fallets omständigheter prövas mot. Vilket bevisvärde som tillmäts en utsaga påverkas bland annat av hur säker den tillämpade erfarenhetssatsen är. Som konstaterat finns det såväl starka som svaga erfarenhetssatser där de sistnämnda ska tillämpas med stor försiktighet. Vad gäller just bevisvärdering av utsagor finns en rad tämligen säkra erfarenhetssatser vilka är framtagna genom forskning. Likväl finns många oriktiga uppfattningar om vad som karakteriserar en sann eller lögnaktig utsaga. Schelin menar att det för en korrekt trovärdighetsbedömning dels förutsätts att domaren är medveten om vilka erfarenhetssatser som är säkra och tillämpbara, dels undviker fällan att låta sig styras av det allmänna intrycket. Till det sistnämnda hör även att domaren vid värdering av den hördes utsaga undviker att låta sig påverkas

⁶³ Nordh s. 110.

av dennes egna uppfattning om vad som präglar en sanningsenlig eller lögnaktig utsaga.⁶⁴

I likhet med Schelins tankar menar Holmgård att domaren ska vara mycket försiktig med att åberopa allmän trovärdighet och låta detta överskugga samtliga uppgifter den hörde presenterar. Om trovärdighetsbedömningen avseende en viss uppgift eller ett visst beteende bedöms låg finns en oönskad risk att samtliga uppgifter eller beteenden härstammande från den hörde tillmäts låg trovärdighet.⁶⁵ Christianson och Ehrenkrona är inne på samma spår som Schelin och Holmgård. Genom en enkät besvarad av bland annat domare har Christianson och Ehrenkrona uppmärksammat att ett cirkelresonemang i fråga om trovärdighet och tillförlitlighet inte sällan förekommer. Cirkelresonemanget består i att en utsaga anses tillförlitlig om den framförs av en person som är trovärdig. En annan felkälla som studien identifierat rör subjektiva signalmarkörer vilka består i att slutsatser dras för hastigt med utgångspunkt i en för domaren avgörande faktor. Denna avgörande faktor, vilken kan utgöra såväl den hördes ordval som den hördes beteende vid en viss sekvens, riskerar att tillintetgöra och skymma bedömning av andra delar i utsagan. En sammanvägd bedömning, eller åtminstone en bedömning där flertalet relevanta faktorer bedöms, riskerar då att utebliva. Vidare menar de att de subjektiva signalmarkörerna inte sällan varierar beroende på vem bedömaren är.⁶⁶ I likhet med de resonemang som förs i avsnitt 3.2 om att den specifika domarens ålder, erfarenhet och kunskap kan spela en stor roll i bedömningen, kan även de subjektiva signalmarkörerna således påverkas av olika domares individuella egenskaper.⁶⁷

Christianson och Ehrenkrona menar att förklaringen till fenomen som cirkelresonemang och subjektiva signalmarkörer kan vara att människan naturligt försöker kategorisera sin omgivning för att göra den mer begriplig.

⁶⁴ Schelin s. 235 f.; jfr även Holmgård s. 196 f.

⁶⁵ Holmgård s. 181 & s. 187; jfr även Ekelöf, Edelstam & Heuman s. 177.

⁶⁶ Christianson & Ehrenkrona s. 33.

⁶⁷ Ibid.; jfr även Diesen & Björkman (1997) s. 23.

Om det för domaren blir presenterat förhållanden vilka inte överensstämmer med domarens etablerade föreställningar eller erfarenhetssatser tenderar tolkningen att baseras på subjektiva värderingar.⁶⁸

4.3 Schelins tankemodell för prövning av trovärdighet och tillförlitlighet

En som problematiserar domares användning av erfarenhetssatser och dess korrekthet är Schelin. Schelin menar att en strukturerad metod för bedömning av utsagor kan förbättra bevisvärderingen. Till stöd för sin sak presenterar hon forskning vilken belyser komplexiteten i att bedöma huruvida den hörde far med sanning eller inte. Vid värdering av den hördes utsaga, utan tillämpning av någon metod, är korrektheten i bedömningen av om den hörde talar sanning eller inte nästintill slumpmässig. Schelin pekar på att oförmågan att bedöma sanningsenligheten i en utsaga kan ha sin förklaring i att domaren utgår från sig själv och hur denne själv agerar när den far med osanning.⁶⁹ Således stämmer både Schelin, Diesen och Björkman in på att det finns en risk att utsagevärderingen kan utmynna i olikartade slutsatser beroende på vem det är som dömer.⁷⁰

Schelin presenterar en tankemodell för hur domstolen kan utföra sin bevisvärdering av utsagor för att öka bedömningens stringens. Modellen innefattar tre steg där både trovärdighet och tillförlitlighet täcks in och hålls isär.⁷¹ Resonemanget om att trovärdighet och tillförlitlighet ska hållas isär för att minska risken för att den ena delen smittar av på den andra är således något som både Schelin och Nordh stämmer in på.

Det första steget i den modell Schelin presenterar tar sikte på den allmänna trovärdigheten hänförlig till utsagepersonen. Bedömningen inriktar sig på

⁶⁸ Christianson & Ehrenkrona s. 35.

⁶⁹ Schelin s. 182 f.

⁷⁰ Jfr Diesen & Björkman (1997) s. 23.

⁷¹ Schelin s. 241.

den kognitiva delen av trovärdighetsbedömningen. Således ska domaren se till den hördes förmåga att tala sanning sett till dennes kognitiva, personlighetsmässiga och känslomässiga mognad. Schelin poängterar emellertid att detta steg inte får tillmätas en avgörande roll vad gäller utsagens bevisvärde.⁷²

Det andra steget i Schelins modell inriktar sig på en tilltrosbedömning hänförlig till utsagan. Till skillnad från det första steget ska domaren här se till erfarenhetssatser av relevans vid bedömningen för en berättelses tilltro. Sådana erfarenhetssatser är exempelvis om utsagan är lång, klar och sammanhängande. Vidare ska hänsyn tas till om utsagan ger ett trovärdigt uttryck samt om den i det stora hela upplevs självupplevd. Om den utsagan den hörde presenterar lever upp till dessa kriterier och det i övrigt inte finns några större tvivelaktigheter torde domstolen kunna tillmäta utsagan tilltro. Schelin menar att det framför allt vid bedömningen av om utsagan ger ett trovärdigt uttryck föreligger en risk för att denna allmänna trovärdighet spiller över på andra delar i utsagebedömningen, särskilt tillförlitlighetsbedömningen vilken egentligen ska ta sikte på utsagan som sådan. För att undvika denna problematik anser Schelin, likt Lindell, att domaren därför vid denna punkt ska vara särskilt uppmärksam och tillämpa kriterierna med försiktighet.⁷³

Det slutliga steget i Schelins modell tar sikte på tillförlitlighetsbedömningen hänförlig till utsagens sannolika verklighetsförankring och bedömningens hållfasthet. Det tredje steget i modellen går således lite utanför denna uppsats tillämpningsområde och ska därför redogöras för kort. Bedömningen i detta led inriktar sig på om utsagan vinner stöd i övrig bevisning presenterad i målet. Särskilt ska rätten pröva om utsagens bevisvärde, tillsammans med annan eventuell bevisning i målet, är tillräckligt för att nå upp till beviskravet *bortom rimligt tvivel*.⁷⁴

⁷² Schelin s. 241.

⁷³ Ibid. s. 241 f.

⁷⁴ Ibid. s. 241.

5 Analys och sammanfattande slutsats

5.1 Föreligger ett behov av bevisvärderingsmodell för muntliga utsagor?

Frågan synes svårbesvarad. Förarbeten kan tyckas tala sitt tydliga språk. Att införa en modell för bevisvärdering torde strida mot principen om en *fri* bevisvärdering. Skälen bakom en fri bevisvärdering får anses legitima, inte minst eftersom inget fall är det andra likt. Varje fall präglas av unika omständigheter och vitt skilt omfång i bevishänseende vilket gör det svårt att utforma en modell som fungerar i samtliga fall. Det är av allt att döma just detta som är skälet till att lagstiftaren inte utarbetat någon allmän metod eller modell i syfte att göra bevisvärderingen av utsagor mer objektiv och kontrollerbar. Däremot har det i doktrin faktiskt utarbetats modeller⁷⁵ vad avser *bevisprövning*. Dessa modeller tar emellertid ett mer allmänt grepp om bevisprövning där bevisvärdering av utsagor inte särskilt berörs. Anmärkningsvärt kan tyckas mot bakgrund av att det i doktrin verkar råda någon form av konsensus kring att bevisvärdering av muntliga utsagor tillhör en av de mest svårbedömda delarna i rättstillämpningen.

Problematiken kring domskälen är något som lyfts tidigt i uppsatsen och som jag nu vill belysa ytterligare. Fåordiga domskäl vad avser hur rätten har resonerat vid bevisvärderingen kan vara ett argument för att någon form av modell torde vara nödvändig. En modell med några få steg eller hållpunkter, där bedömning av exempelvis trovärdighet och tillförlitlighet hålls åtskilt, hade då redogjorts för i domskälen. På så sätt hade transparensen ökat.

⁷⁵ Jfr t.ex. värdemetoden, temametoden & hypotesmetoden.

Något som talar emot nyss nämnda, likhet med vad Nordh framhåller, är att det inte är förenligt med principen om en fri bevisvärdering att HD som prejudikatinstans anger alltför detaljerade domskäl. Ändock innebär knapphändiga domskäl där domstolen endast konstaterar att den hörde ger ett trovärdigt intryck ett omöjliggörande av kontrollerande av domstolens bedömning. Är den subjektiv på ett otillbörligt sätt? Grundas den på icke godtagbara erfarenhetssatser? Två tunga värden står mot varandra – dels värnandet av den fria bevisvärderingen genom allt för icke detaljerade domskälsskrivningar, dels intresset av att synliggöra rättens bedömning och vilka erfarenhetssatser som legat till grund för denna.

I fråga om bedömningen av den hördes trovärdighet och tillförlitlighet finns flertalet erfarenhetssatser som saknar vetenskapligt stöd, men som ändå tyckts vara någorlunda etablerade som godtagbara erfarenhetssatser att luta sig mot. Holmgård lyfter exempelvis att den erfarenhetssats som säger att den som talar sanning i regel ska lämna en *detaljerad* beskrivning, i det enskilda fallet helt kan sakna relevans. När det saknas möjlighet att kontrollera vilka erfarenhetssatser som har tillämpats menar jag att den oönskade risken för godtyckligt dömande är särskilt stor. En modell för bevisprövning av utsagor hade sannolikt inte kunnat begränsa domaren helt och hållet i vilka erfarenhetssatser denne får använda, men hade åtminstone i någon mån kunnat bena ut processen och sortera varje stegs relevanta erfarenhetssatser. Det av Christianson och Ehrenkrona belysta fenomenet att det inte är ovanligt att domaren menar att hög trovärdighet även indikerar hög tillförlitlighet torde i vart fall visa på att fler hållpunkter behöver sättas upp.

En fri bevisvärdering innebär i förlängningen att sökandet efter relevant erfarenhetssats även den är fri. De riktlinjer som uppställts i förarbeten i form av krav på en objektiv bedömning vilken kan godtas av andra förståndiga människor torde innebära att även tillämpning av erfarenhetssatser således ska underkastas dessa krav. En erfarenhetssats legitimitet kan därmed bedömas och rättfärdigas med utgångspunkt i vad

andra förståndiga människor delar för uppfattning. Vem kontrollerar att de erfarenhetssatser som tillämpas, och har stöd hos andra förståndiga personer, har ett kunskapsmässigt godtagbart innehåll? Så länge erfarenhetssatserna delas av andra förståndiga människor finns således en risk för att den kunskapsmässiga legitimiteten inte granskas eller ifrågasätts. Om nyss sagda ställs mot det faktum att det vid bevisvärdering vad avser utsagor kan florerera erfarenhetssatser vilka bevisligen saknar vetenskapligt stöd, eller i vart fall vars relevans varierar, kan lagstiftaren sägas måla in sig i ett rättsosäkert hörn. Resonemanget kring att domarens övertygelse ska stödjas på skäl vilka godtas av andra förståndiga människor bygger således på att erforderlig kunskap om erfarenhetssatser besitts av gemene förståndig person. Mot bakgrund av den komplexitet och gråzon erfarenhetssatser inte sällan präglas av synes det nästintill utopiskt att sådan kunskap föreligger.

När domaren inte har erforderlig kunskap om erfarenhetssatser eller när de ska användas torde det finnas en påtaglig risk för att dennes egna erfarenhetssatser i stället präglar bevisvärderingen. När domaren hamnar i tankebanor om hur denne själv hade handlat i situationen den hörde berättar om och lägger detta till grund för värderingen, i stället för att fokusera på den hörde, torde det vara svårt att inte hamna i felkällor. Vidare finns en rättsosäkerhet förenad med det faktum att olika domare besitter olika erfarenheter och kunskaper, i liket med vad Diesen och Björkman redogör för. Om domare utgår från *egna* erfarenhetssatser i brist på kunskap om allmänna erfarenhetssatser eller dess användning, och domare dessutom kan antas ha olika erfarenheter och kunskaper som de lägger till grund för sin bevisvärdering av den hördes utsaga, riskerar ett rättssäkerhetsproblem att uppstå. Rättsosäkerheten ligger då i att den hördes berättelse kan komma att värderas olika beroende på vem som dömer. Hur detta fenomen kan undvikas har till synes inget självklart svar. Det faktum att olika domare besitter olika erfarenheter och föreställningar är av förklarliga skäl oundvikligt. Å ena sidan hade en bevisvärderingsmodell för utsagor i kombination med en mer omfattande domskälsskrivning möjliggjort kontrollering och transparens vad gäller domstolens bedömning. Å andra

sidan kvarstår problematiken kring svaga erfarenhetssatser eftersom en modell sannolikt aldrig hade kunnat reglera vilka erfarenhetssatser som får anses godtagbara.

Även om en modell för bevisvärdering av utsagor står i strid med den grundläggande principen om en fri bevisvärdering menar jag att frågan åtminstone bör belysas i högre utsträckning än vad den gör idag. Som ovan redogjorts för finns en rad felkällor för domaren att hamna i, både medvetet och omedvetet. Medvetet på så sätt att det inte står främmande för domaren att en fullständig redogörelse för bevisvärdering av en utsaga inte krävs i domskälen. Från ett ytterst kritiskt perspektiv skulle detta kunna innebära att domstolen i högre grad än vad som redovisas låter sitt dömmande präglas av skönsmässiga bedömningar, inkluderat såväl fördomar som godtycke, med vetskapen att detta inte når dagens ljus.

5.2 Problematisering av Schelins modell

Den av Schelin presenterade modellen täcker flertalet viktiga parametrar i syfte att minska risken för en trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömning där begreppen sammanblandas och den ena bedömningen spiller över på den andra. Framför allt omöjliggör modellen att domstolen nöjer sig med att konstatera att den hörde upplevs ge ett allmänt trovärdigt intryck, åtminstone i teorin. Vidare hindrar tankemodellen ovan nämnt cirkelresonemang där domaren menar att utsagan är tillförlitlig om den hörde anses trovärdig. Schelin poängterar att det första steget i bedömningen som riktar in sig på en allmän trovärdighetsbedömningen ska ges tämligen lite utrymme, eller åtminstone inte vara en avgörande faktor för vilket bevisvärde en utsaga tillmäts. Ställningstagandet från Schelins sida torde vara ett sätt att minska risken för att bevisvärderingen av utsagan varierar beroende på vem det är som dömer. Detta då Schelin dels anger specifikt vilka kognitiva parametrar som ska beaktas, dels uttrycker att denna bedömning inte ska ges alltför stort utrymme. Domaren blir därmed

begränsad i vilka erfarenhetssatser denne får använda och således minskar utrymmet för en bedömning präglad av subjektiva inslag. Problemet med svaga erfarenhetssatser kvarstår emellertid. Steget ger visserligen handfasta kriterier angående vad som ska beaktas och i vilket omfång, men utesluter att ange *hur* dessa kriterier ska användas. Om en domare saknar kunskap om erfarenhetssatser hänförliga till bedömningen av kognitiva element i utsagevärderingen finns en nästintill påtaglig risk att modellen spelar ut sin roll.

Det andra steget i Schelins tankemodell tar sikte på tilltrosbedömningen hänförlig till utsagan som sådan. Bedömningen präglas primärt av tillämpning av erfarenhetssatser. Likt min synpunkt vad gäller det första steget finns även här ett problem sett till att tillämpning av erfarenhetssatser inte problematiseras ytterligare. Kan en domare utgå från att en sammanhängande och detaljrik utsaga alltid indikerar att utsagan är sanningsenlig? Det finns visst utvecklingspotential i Schelins modell vad gäller just tillämpning av erfarenhetssatser och identifiering av felkällor. Tankemodellen lägger emellertid en god grund för hur domaren ska resonera vid bevisvärdering av utsagor vad gäller uppdelning av olika element vid bedömningen. Särhållandet av bedömning av den *hördes* allmänna trovärdighet och *utsagans* tilltro som sådan sätter fingret på en problematik vilken domaren har att undvika, och som här finner något av en lösning genom Schelins modell.

Sammanfattningsvis kan konstateras att Schelins tankemodell sannolikt inte innebär någon vattentät garanti för ökad kvalitet och rättssäkerhet vad avser bevisvärdering av utsagor. Ostridigt torde vara att en modell *kan* öka rättssäkerheten när den tillämpas tillsammans med kvalitativt underlag i form av relevanta erfarenhetssatser. I vart fall kan en modell liknande den Schelin presenterar öka domarens medvetenhet kring de svårigheter och den komplexitet bevisvärdering av utsagor präglas av. Framför allt omöjliggör en modell rättsosäkra cirkelresonemang där likhetstecken sätts mellan hög

trovärdighet och hög tillförlitlighet, utan någon närmare analys av det sistnämnda.

5.3 Sammanfattande slutsats

Bevisvärdering är sannerligen en komplex bedömning, likaså att besvara huruvida en bevisvärderingsmodell för muntliga utsagor är rättsstridigt eller rättssäkert. Kanske är det inte lika svartvitt som rubriken antyder, en modell kan sannolikt vara såväl rättsstridig som rättssäker, eller inget av det. Rättsstridigheten ligger i sådant fall i att bevisvärderingen inte blir fullt ut *fri* när en metod tillämpas. Rättssäkerheten torde i sin tur ligga i att bedömningen faktiskt kan motverka subjektiva felkällor och utesluta en för domaren godtycklig bedömning.

Den slutsats som kan dras torde vara att åtminstone en *struktur* vid bevisvärdering av muntlig utsaga *kan* öka rättssäkerheten. Strukturen omöjliggör en alltför schablonmässig bedömning där domaren hamnar i cirkelresonemang avseende trovärdighet och tillförlitlighet. Frågan är emellertid huruvida en modell riskerar att spela ut sin roll när kunskapen om relevanta erfarenhetssatser är låg. Att i en bevisvärderingsmodell avseende muntlig utsaga reglera relevanta erfarenhetssatser är av allt att döma alltför oförenligt med principen om en fri bevisvärdering.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1926:32 Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning.

SOU 1938:44 Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk.

Litteratur

Bolding, Per Olof, *Går det att bevisa?: perspektiv på domstolsprocessen*, Norstedt, Stockholm, 1989.

Bolding, Per Olof, "Sannolikhet och bevisvärdering i brottmål", *Svensk Juristtidning*, 1953 s. 305-338.

Christianson, Sven-Åke & Ehrenkrona, Marika, *Psykologi och bevisvärdering: myter om trovärdighet och tillförlitlighet*, Norstedts juridik, Stockholm, 2011.

Dahlman, Christian, *Beviskraft: metod för bevisvärdering i brottmål*, Upplaga 1, Norstedts juridik, Stockholm, 2018.

Diesen, Christian, *Bevis 10 Bevisprövning i brottmål, 2.* [rev. och utök.] uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2015.

Diesen, Christian & Björkman, Johanna (red.), *Bevis [1] Värdering av erkännande, konfrontationer, DNA och andra enstaka bevis*, Norstedts juridik, Stockholm, 1997.

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Heuman, Lars, *Rättegång H. 4, 7.*, omarb. och rev. uppl., Norstedt, Stockholm, 2009.

Fitger m.fl, Rättegångsbalk (10 dec. 2021, version 91, JUNO) kommentaren till 35 kap. 1 §.

Heuman, Lars, *Processrättsliga uppsatser*, Juristförl., Stockholm, 1986.

Holmgård, Lars, *Bevisning i brottmål*, Upplaga 1, Norstedts Juridik, Stockholm, 2019.

Lindell, Bengt, *Sakfrågor och rättsfrågor: en studie av gränser, skillnader och förhållanden mellan faktum och rätt = [Matters of fact and matters of law] : [a study of borderlines, differences and relationships between fact and law]*, Iustus, Diss. Uppsala : Univ.,Uppsala, 1987.

Mellqvist, Mikael, ”Om empatisk rättstillämpning”, *Svensk Juristtidning*, 2013 s. 493-501.

Nordh, Roberth, *Bevisrätt C: bevisvärdering*, Iustus, Uppsala, 2013.

Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Andra upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2018.

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*, Femte upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2021.

Schelin, Lena, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Omarb. [utg.], Norstedts juridik, Stockholm, 2007.

Sutorius, Helena, *Bevisprövning vid sexualbrott, 2.*, omarb. och uppdaterade uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2014.

Trolle Önnerfors, Elsa & Wenander, Henrik, *Att skriva rätt: goda råd för att skriva uppsats i juridik*, 1. uppl., Wolters Kluwer, Stockholm, 2016.

Rättsfall

NJA 2015 s. 702.